AMEA-nın Xəbərləri (biologiya elmləri), cild 64, №5-6, səh. 39-42 (2009)

Meşə və Meyvə Ağaclarına Zərərverən Başlıca Həşəratların Sayının Tənzimlənməsində Entomofaqların Rolu

A.R. Əliyeva
AMEA Zoologiya İnstitutu

Məqalədə meşə və meyvə ağaclarına zərərverən həşəratların 16 növünün biotənzimlənməsində 89 növ parazit və yırtıcının (entomofaqın) fəaliyyət göstərməsi qeyd olunur. Onlardan 14 növünün təsərrüfat əhəmiyyəti olduğunu nəzərə alıb, onların bioekoloji xüsusiyyətləri, fenologiyası, uçuş dinamikası, sahibi yoluxdurma dərəcəsi öyrənilməklə zərərvericilərə qarşı mübarizədə inteqrir və bioloji üsullardan istifadə edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Alınan nəticələrə əsasən təbiətdə faydalı həşəratların qorunub saxlanılması və parazit-sahib münasıbətlərində ekoloji tarazılığın bərpası təmin olunur.

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında meşə sənayesi və meyvəçilik əsas yerlərdən birini tutur. Bu məqsədlə də Respublika hökümətinin 2008-2015- ci illər üçün Dövlət Proqramında Əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına və ərzaq təhlükəsizliyinə dair verdiyi sərəncamların həyata keçirilməsi əsas vəzifələrdən biridir.

Azərbaycanın, o cümlədən Lənkəran bölgəsinin iqlim-torpaq şəraitinin rənga-rəngliyi, əlverişli təbii coğrafi mövqedə yerləşməsi, müxtəlif meşə və meyvə ağac-larının becərilməsi üçün çox yararlı olması, meşəçiliyin və meyvəçiliyin böyük iqtisadi əhəmiyyətə malik olmasına imkan yarat-mışdır.

Aparılan elmi-tədqiqat işləri nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, meşəçilik və meyvə-çiliyin intensiv inkişafına və təhlükəsizliyinə mane olan başlıca amillərdən biri də zərərverici həşəratlardır. Onlar meşə və meyvə ağaclarına zərər verməklə, məhsuldarlığı xeyli aşağı salırlar. Zərər-vericilərin meşə və meyvə bağlarına həd-dindən artıq ziyan vurmasına baxmayaraq, onların növ tərkibi, biologiyası, ekologiyası, yayılmaları və təbii düşmənlərinə dair adda-budda ədəbiyyat məlumatlarına (Abdinbəyova, 1995; Воронцов, 1984; Мамедов, 2004; Мирзоева, 2008) rast gəlinməsinə baxmayaraq, bu istiqa-mətdə hələ də geniş tədqiqat işləri aparılmamışdır.

Son illərdə kənd təsərrüfatı bitkilərinin müxtəlif zərərvericilərinə qarşı inteqrir və bioloji mübarizə üsullarından geniş istifadə edilməsi aktual məsələlərdən birinə çevril-mişdir. Bu baxımdan meşə və meyvə ağac-larının zərərvericilərinə qarşı bioloji müba-rizə üsullarının işlənib hazırlanmasında zərərvericilərin təbii düşmənlərinin, o cüm-lədən parazit və yırtıcılarının aşkar edilib öyrənilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır.

Lənkəran bölgəsinin meşə və bağ sahələrində aparılmış çoxillik elmi- tədqiqat işləri nəticəsində 16 növ (Tək ipəksarıyan, Qızılqarın kəpənək, Yemişan kəpənəyi, Qızılgül yarpaqbükəni, Valehedici gözəlçə, Zolaqlı meyvə güvəsi, Alma güvəsi, Alma meyvəyeyəni, Gavalı meyvəyeyəni, Şərq meyvəyeyəni, Ağ amerika kəpənəyi, Qovaq yarpaqyeyəni, Qarağac yarpaqyeyəni, Alma çiçəkyeyəni, Gavalı mənənəsi, Kaliforniya çanaqlı yastıcası) zərərverici həşəratın sayının biotənzimlənməsində, 4 dəstəyə (Hy-menoptera, Coleoptera, Neuroptera, Lepi-doptera), 12 fəsiləyə (Braconidae-19 növ, İchneumonidae- 16 növ, Chalcididae-17 növ, Bethylidae-2 növ, Larvoevoridae- 7 növ, Sarcophagidae- 2 növ, Coccinellidae- 12 növ, Staphylinidae- 3 növ, Carabidae- 3 növ, Dermestidae- 4 növ, Chrysopidae-3 növ, Syntomidae-1 növ) mənsub, aşağıda adları çəkilən 89 növ entomofaq aşkar olunmuş-dur. Onlardan 63 növü parazit, 26 növü isə yırtıcı həşəratlardandır.

Parazitlər:

Dəstə: *Hymenoptera* - Zarqanadlılar
Fəsilə: *Braconidae* - Brakonidlər

1. *Bracon hebetor Say.*[+]- Brakon hebe-tor
2. *Br.variegator Spin.*- Brakon variega-tor
3. *Br. intercessor Ness*.- Brakon inter-çessor
4. *Br. guttiger Wesm*.- Brakon guttiger
5. *Br. fumipennis*- Brakon fumipennis
6. *Agathis malvacearum Latr*.- Agatis malvacearum
7. *Microdus dimidiatus Nees.*- Mikrodus dimidiatus
8. *Macrocentrus linearis Nees*[+]- Makro-çentrus linearis
9. *M. ancylivorus Roh*[+].- Makroçentrus ankulivoris
10. *Ascogaster quadridentata Wesm*- As-kogaster quadridentata
11. *A. annularis Nees*- Askogaster annu-laris
12. *Apanteles solitarius Nees*[+]- Apanteles solitarius
13. *A. fulvipes Nees*- Apanteles fulvipes

14. *A.spurius Wesm.*- Apanteles spurius
15. *Phanerotoma dentata Panz*- Fanero-toma dentata
16. *Orgilius laevigator Nees*- Orgilus lae-vigator
17. *Oncophanes lancealator Nees**- Onko-fanes lançealator
18. *Meteorus confinus Ruthe**- Meteorus konfinus
19. *M. versicolor Wesm*- Meteorus versi-kolor

Fəsilə*:* *Ichneumonidae* -İxneumonidlər

20. *Theronia atalantae Poda.*- Teronia at-lanta
21. *Nythobia armillata Grav.*[+]- Nutobiya armillata
22. *Pimpla turionella L.*- Pimpla turio-nella
23. *P. spuria Grav.*- Pimpla spuria
24. *P. examinator F.*- Pimpla examinator
25. *P. instigator F.*- Pimpla instigator
26. *İtoplectis europeator F.*- İtoplektis europeator
27. *İ.alternans Grav.*- İtoplektis alternans
28. *İ. maculator F.*- İtoplektis makulator
29. *Agrypon stenostiqma Thoms***- Agrupon stenostigma
30. *Herpectomis brunneicornis Grav.*- Herpestomus brunnikornis
31. *Chorinacus tricarinatus Holm.*- Xori-nakus trikarinatus
32. *Pristomerus vulnerator Grav.*- Pristo-merus vulnerator
33. *Scambus calobata Grav.*[+]- Skambus kolobata
34. *S. pomorum Ratz***- Skambus pomo-rum
35. *S. brevicornis Grav.*- Skambus brevi-kornis

Fəsilə: *Chalcidoidae*- Xalsidlər

36. *Eulophus chrysomella Nees.*- Eulofus xrusomella
37. *Entodon ovulorum Ratz.*- Entodon ovulorum
38. *Brachymeria intermedia Nees.*- Braxu-meriya intermediya
39. *Tetrastichus evonymellae Bche*- Tet-rastixus evonumella
40. *Ageniaspis fuscicollis Dalm.*[+]- Age-niaspis fuscicollis
41. *Paralitomastix variecornis Nees.*[+]- Pa-ralitomastix varikornis
42. *Monodontomerus obsoletus F*- Mono-dontomerus obsoletus
43. *Elasmus albipennis Thoms.**- Elasmus albipennis
44. *Trichogramma cacoeciae March.*- Tri-xoqramma kakoekiya
45. *Tr. evanescens West*- Trixoqramma evaneskens
46. *Aphytis mutilaspidus L.*- Afutis muti-laspis
47. *Aph. proclia Walk.*- Afutis proklia
48. *Archenomus longicornis Nik.*- Arxeno-mus longikornis
49. *Prospaltella berbesei How.* – Prospal-tella berbesi
50. *Cocophagus lycimnia Walk.*- Kokko-fagus lukimnia
51. *Anagyrus psedococci Westw.*- Ana-gurus psevdokokki
52. *Pseydophycus malinus Gahan.*- Pseu-dofikus malinus

Fəsilə: *Bethylidae* – Betilidlər

53. Perisierola qalicolla Kieff.[+]- Perisi-erola gallikolla
54. *Bethylus sp.*- Betulus sp.

Fəsilə: *Larvaevoridae*- Larvavoridlər

55. *Eurysthaea scutellaris R.D.*- Eurestea skutellaris
56. *E. larvarium L*- Eurestea larvarum
57. *Nemorilla maculosa Mg.*- Nemorilla maculosa
58. *N. floralis Fall.*- Nemorilla floralis
59. *Tachina praeceps Mg.*- Braçeps mil-çəyi
60. *Arrhinomiya inoxia mg.*- Arhinomiya milçəyi
61. *Phorosera silvestris R.-D.*- Faresia sil-vestri milçəyi

Fəsilə: *Sarcophagidae*- Sarkofaqlar

62. *Pseudosarcophaga mamillata Pand.*** - Sarkofaq mamillata
63. *Parasarcophaga portchinskyi R.**- Sarkofaq porçinski

Yırtıcılar:
Dəstə: *Coleoptera*- Böcəklər
Fəsilə: *Coccinellidae*- Koksinellidlər

64. *Chilocorus bipustulatus L*[+]- Xilokorus bipustulatus
65. *Ch. renipustulatus Scriba.*- Xilokorus renipustulatus
66. *Adalia bipunctata L.*[+]- İkinöqtəli ada-lia
67. *A.decimpunctata L***- Onnöqtəli ada-lia
68. *Coccinella septempunctata L.*- Yeddi-nöqtəli parabüzən
69. *Semiadalia notata L.*- Yeddinöqtəli notata
70. *Holysia sedecimpunctata L.*- Holuzi-ya parabüzəni
71. *Coccinella 14-punctata L.*- 14 nöqtəli parabüzən

72. *Adonia variegata Goeze.***- Adoniya variegata
73. *Scymnus frontalis F.***- Simnus fron-talis
74. *Stethorurus punctillum Ws.***- Ste-torus parabüzəni
75. *Radolia cardinalis Muls*.- Radoliya parabüzəni

Fəsilə: *Staphylinidae*- Stafilinidlər

76. *Oligata pustillima Garv.***- Oligata pustillum
77. *Staphylinus olens Mull*.- Stafilin olens
78. *Phylonthys splendeus F*.- Flontus splendus

Fəsilə: *Carabidae*- Karabidlər

79. *Calosoma sycophanta L.*+- Kolosoma sukofanta
80. *C. inguisitor Dej.***- Kolosoma in-gusitor
81. *Carabus auratus L*.- Karabus aurata

Fəsilə: *Dermestidae*- Gönyeyənlər

82. *Dermestes lardarius L.***+- Gönyeyən lardarius
83. *D. bicolor L.***- Gönyeyən bikolor
84. *D. ater L.***- Gönyeyən ater
85. *D. undulatus Brahm**.- Gönyeyən un-dulatus

Dəstə: *Neuroptera*-Torqanadlılar
Fəsilə: *Chrysopidae*- Qızılgözlər

86. *Chrysopa carnea Steph.*+- Xrusopa karnea
87. *Ch. septempunctata L*.- Yeddinöqtəli xrusopa
88. *Ch. perla L*.- Xrusopa perla

Dəstə: *Lepidoptera* – Kəpənəklər
Fəsilə: *Syntomidae* – Yalançı alabə-zəklər

89. *Syntomis phegea L***+. – Alabəzək suntomis fedeya

Şərti işarələr: * - Azərbaycan faunası üçün ilk dəfə qeyd edilir;
** - Lənkəran bölgəsi üçün ilk dəfə qeyd edilir;
+ - təsərrüfat əhəmiyyətli entomofaqlar

Qeyd olunduğu kimi entomofaqlar-dan 5 növü Azərbaycan faunası, 13 növü isə Lənkəran bölgəsi üçün ilk dəfə qeyd olunur. Aşkar edilmiş 89 növ parazit və yırtıcıdan 22 növü tək ipəksarıyanın, 12 növü qızılqarın kəpənəyin, 11 növü yemişan kəpənəyinin, 11 növü qızılgül yarpaqbükəninin, 18 növü valehedici gözəlçənin, 14 növü zolaqlı meyvə güvəsinin, 20 növü alma güvəsinin, 18 növü alma meyvəyeyəninin, 19 növü şərq meyvəyeyəninin, 16 növü ağ amerika kəpənəyinin, 13 növü qovaq yarpaqyeyə-ninin, 13 növ qarağac yarpaqyeyəninin, 16 növü alma çiçəkyeyəninin, 20 növü mənənələrin, 18 növü isə çanaqlı yas-tıcaların sayının biotənzimlənməsində fəaliyyət göstərirlər. Onlardan daha pers-pektivli hesab olunan və təsərrüfat əhəmiyyətinə görə seçilən 14 növ parazit və yırtıcının (*Bracon hebetor Say, Macro-centrus ancylivorus Roh., Apantelis solitarius Nees., Nythobia armillata Grav., Scambus colobata Ratz., Ageniaspis fus-cicollis Dalm., Paralitomastix variecornis Nees, Perisierola qallikolla Kieff., Chilo-corus bipustulatus L., Adalia bipunctata L., Colosoma sycophanta L., Dermestes lardarius L., Chrysopa carnea Steph., Sy-ntomis phegea L.*) bioekoloji xüsu-siyyətləri, fenologiyası, zərərvericilərin biotənzimlənməsində rolu, parazit-sahib münasibətləri və uçuş dinamikası, geniş öyrənilmiş, onlardan zərərvericilərə qarşı inteqrir və bioloji mübarizədə istifadə edilməsinin mümkünlüyü məqsədəuyğun hesab edilmişdir. Bununla yanaşı entomofaqların qorunub saxlanması, təbiətdə ekoloji tarazılığın bərpa edilməsi təmin edilir.

ƏDƏBİYYAT

Abdinbəyova A.Ə. (1995) Azərbaycanın zar-qanadlı cücüləri (*Hymenoptera, Braco-nidae*). Bakı, 469 s.

Воронцов А.И. (1984) Биологическая защи-та леса. Москва: лесная промышл, 264 с.

Мамедов З.М. (2004) паразиты вредных че-шуекрылых плодовых культур Азербай-джана и пути их в биологической защите, Баку: «Элм», 209 с.

Мирзоева Н.Б. (2008) Экологическая харак-теристика жуков – листоедов (*Coleoptera, Chrysomelidae*) Азербайджана.- Общ. Зоо-логов Азер-на, I том, «Элм», Баку, с.326-332.

А.Р. Алиева

Роль Энтомофагов в Регуляции Численности Основных Вредителей Плодовых и Лесных Насаждений

Установлено, что в регуляции численности 16 видов основных вредителей плодовых и лесных насаждений большую роль играют 89 видов паразитов и хищников. Из них 14 видов являются наиболее перспективными в биологическом методе борьбы с вредителями. Изучены их биологические особенности, распространение, фенология и динамика вылета, хозяйственное значение.

A.R. Aliyeva

Role Of Entomophages In Papulation Control Of Main Plant Pestis In Fruiter And Forest Plantings

The great role of 89 species of the parasites and predators in population control of 16 main species of fruiter and forest plantings were established. The 14 entomophage species are most perspective in biological method of struggle against plant pests. The biological peculiarities, distribution, phenology, flying dynamics and economical significance were studied.